

Paweł Popieliński

Instytut Studiów Politycznych PAN
ORCID 0000-0001-7137-813X
popielinski@isppan.waw.pl

Opolanie – tożsamość opolska. Wspólna tożsamość mieszkańców województwa opolskiego

Monika Czok, *Das Oppelner Schlesien. Die Region, ihre Bewohner und ihre Identität in wissenschaftlichen und publizistischen Diskursen*, Beihefte zum ORBIS LINGUARUM, Band 121, Neisse Verlag – Oficyna Wydawnicza Atut, Dresden–Wrocław 2020, ss. 372.

W 2020 roku nakładem drezdeńskiego wydawnictwa Neisse Verlag oraz wrocławskiej Oficyny Wydawniczej Atut ukazała się w języku niemieckim książka Moniki Czok zatytułowana *Das Oppelner Schlesien. Die Region, ihre Bewohner und ihre Identität in wissenschaftlichen und publizistischen Diskursen*. Autorka książki jest absolwentką germanistyki Uniwersytetu Opolskiego. W 2018 roku uzyskała na Uniwersytecie Wrocławskim tytuł doktora nauk humanistycznych w dziedzinie literaturoznawstwa. Jest pracownikiem Katedry Literatury Niemieckojęzycznej w Instytucie Nauk o Literaturze na Uniwersytecie Opolskim. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się przede wszystkim wokół problematyki dotyczącej tożsamości regionalnej oraz literatury, kultury i historii Śląska. Ich zwieńczeniem jest niniejsza książka, która jest poprawioną i zaktualizowaną wersją jej rozprawy doktorskiej.

Książka przedstawia analizę procesu kształtowania się statusu regionalnego obszaru określanego jako Śląsk Opolski na przestrzeni lat 1989–2014, ze szczególnym uwzględnieniem relacji Śląsk Opolski – Górny Śląsk. Problematyka została ukazana na trzech płaszczyznach dyskursu: naukowym, społeczno-politycznym oraz medialnym. Nie mniej istotnym celem publikacji jest przedstawienie obrazu tożsamości badanego obszaru. Autorka na podstawie analizy dyskursu przedstawionej z perspektywy badaczki

literatury i kultury Śląska stawia tezę, że tożsamość Śląska Opolskiego różni się od tożsamości górnośląskiej. Główne kwestie dotyczą tego, czy istnieje współcześnie odrębna tożsamość regionalna w odniesieniu do Śląska Opolskiego? Co ją stanowi oraz jak ją określić pojęciowo – tożsamość opolska, a może tożsamość opolsko-śląska? W tym kontekście kluczowe dla całości rozważań jest jednak pytanie, czy tego rodzaju tożsamość istnieje naprawdę, czy też tożsamość Śląska Opolskiego to konstrukt, rzeczywistość wyobrażona?

W monografii szeroko uwzględnione zostały konteksty: przemian politycznych w Polsce po 1989 roku, rozwoju prasy w wolnej Polsce, historii Śląska i jego struktury narodowo-etnicznej. Dzięki nim czytelnik może przyjrzeć się zmianom paradygmatów, jakie dokonały się w ćwierćwieczu po transformacji ustrojowej w Polsce w kwestii zagadnień regionalnych i tożsamościowych, zwłaszcza na historycznym Górnym Śląsku.

Książka składa się z czterech rozdziałów, wniosków, bibliografii, streszczenia w języku polskim i angielskim oraz wykazu nazwisk. W rozdziale pierwszym została przedstawiona problematyka badawcza, stan badań, a także charakterystyczne cezury czasowe, które mają istotny wpływ na aktualne rozumienie pojęcia Śląska Opolskiego i jego specyfiki. Podstawą metodologiczną niniejszego badania jest analiza dyskursu. Jest to zasadny wybór tej metody. Autorka dzięki zastosowanej analizie dyskursu mogła poznać zawartość treściową przekazu oraz jego społeczne funkcje wyrażone w języku. Metoda ta uwzględnia tło tekstu czy wypowiedzi. Celem tej metody nie jest dostarczenie obiektywnych wyjaśnień, lecz zrozumienie i interpretacja społecznie wytworzonych znaczeń. Pozwala ona zrozumieć, jak użycie języka wpływa na wyobrażenia ludzi o świecie i na przebieg interakcji oraz jak różne aspekty interakcji warunkują formę wypowiedzi.

Rozdział drugi został poświęcony przedstawieniu *status quo* badanego obszaru w dyskursie naukowym. W pierwszej części tego rozdziału przeanalizowano wiele artykułów literatury przedmiotu, w których autorzy zajmujący się problematyką śląską używają poszczególnych terminów, rozpatrując badany obszar. Analiza literatury fachowej odsłania różne, częściowo niespójne stosowanie aparatury pojęciowej. W drugiej części tego rozdziału znalazły się dogłębne rozważania dotyczące *spectrum* tożsamości występujących na Śląsku Opolskim. W rozdziale trzecim autorka przedstawiła ujęcie Śląska Opolskiego i jego specyfikę tożsamościową jako obiekt sporu w debacie społeczno-politycznej, ze szczególnym uwzględnieniem postrzegania tych kwestii przez mniejszość niemiecką oraz Ruch Autonomii Śląska. W centrum zainteresowania rozważań jest wpływ tych organizacji, zwłaszcza mniejszości niemieckiej, na kształt badanego obszaru i jego tożsamości. Rozdział czwarty przybliży pojmowanie obszaru opolskiego i jego tożsamości z perspektywy publicystycznej. Stanowi on prezentację trzeciej płaszczyzny rozważań autorki: analizy prasy regionalnej. W tej części książki dokonano przekroju prasy Śląska Opolskiego. Przedstawiono regionalną i lokalną prasę, która jest wydawana w języku polskim, niemieckim oraz dwujęzycznie (po polsku i niemiecku) oraz wymieniono ich specyfikę. Prasa ta przyczynia się do rozwoju lokalnej tożsamości. Ma znaczenie dla wspólnoty, jej życia kulturalnego, tradycji, zwyczajów, dnia codziennego, mowy, w tym także dialektu i innych elementów tożsamości. Szczególną uwagę poświęcono przedstawieniu i analizie porównawczej najbardziej poczytnej

gazety regionalnej „Nowej Trybuny Opolskiej” (dalej: NTO) na tle pozostałych gazet i czasopism wydawanych w województwie opolskim. Ten dziennik regionalny od lat jest liderem czytelnictwa prasy w województwie opolskim, z tego też względu poddano analizie publikowane w nim treści, nie tylko na płaszczyźnie językowej, tj. stosowania nazewnictwa/terminologii, ale także przedstawiono działania gazety w kontekście kształtowania tożsamości regionalnej (opolskiej) m.in. poprzez liczne inicjatywy regionotwórcze redakcji dziennika.

Przyjęte w książce ramy czasowe (1989–2014) mają na celu przyjrzenie się zmianom paradygmatów, jakie dokonały się na przestrzeni minionego ćwierćwiecza w kwestii rozpatrywania zagadnień regionalnych i tożsamościowych w województwie opolskim. Symboliczny rok 1989 funkcjonuje w literaturze naukowej jako punkt wyjściowy do opisywania wielu zjawisk, ruchów i paradygmatów. Autorka podkreśla doniosłość tego roku dla pielęgnacji i rozwoju tożsamości (górnio-) śląskiej oraz oficjalnego powstania mniejszości niemieckiej, powrotu do możliwości pielęgnacji niemieckiej kultury, języka i tradycji. Od tego roku polskie środki masowego przekazu zaczęły swobodnie informować o wielu tematach przemilczanych w czasach komunistycznych. Można było pisać o niemieckiej historii ziem, które znalazły się po wojnie w państwie polskim. Rozpoczęła się „rewolucja” w rozumieniu Górnego Śląska jako obszaru kulturowego z jego całym cywilizacyjnym dziedzictwem. Podjęto dyskusję o tożsamości śląskiej i regionalizmie, w tym autonomii Śląska. Ma ona do dziś nie tylko społeczny, ale także polityczny charakter. Nie tylko debatuje się o Śląsku i Ślązakach, lecz także ze Ślązakaми o sprawach ich dotyczących. Warto dodać na marginesie, że po 1989 roku Ślązacy przezwyciężyli kompleks niższości i nie chcą być postrzegani jako wieczne ofiary wojny, dyskryminacji i transformacji¹.

W kontekście ram czasowych autorka wyróżnia pięć najważniejszych dat dla regionu, którymi są lata: 1998, 2002, 2004, 2008 i 2011, analizowane w książce. Zrobiła to w sposób jak najbardziej zasadny. 1998 był rokiem, w którym debatowano nad kształtem planowanej reformy administracyjnej Polski i starano się zapobiec likwidacji województwa opolskiego. Cezura ta rozszerza się na rok 1999, tj. wydarzenia po wprowadzeniu w życie reformy administracyjnej, w wyniku której zachowano województwo i rozszerzono je o kilka gmin, w tym górnośląskich. Według autorki rok 1998 jest także oficjalnie czasem, w którym narodziła się tożsamość opolska, podkreślając tym samym mentalną odrębność Śląska Opolskiego od Górnego Śląska.

Rok 2004, a dokładniej mówiąc – 1 maja 2004 roku to data przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Ma to też znaczenie dla Polaków jako otwarcie dyskursu dotyczącego europejskiej polityki regionalnej „Europa różnorodności”, „Europa regionów”,

¹ D. Berlińska, *Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w poszukiwaniu tożsamości*, Stowarzyszenie Instytut Śląski, Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu, Opole 1999; M. Szejma, *Dlaczego Ślązacy z Opolszczyzny nie chcą być Polakami?*, w: Z. Kurcz (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997, np. s. 116; Z. Kurcz, *Mniejszość niemiecka w Polsce*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 1759, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995; P. Popieliński, *Mniejszość niemiecka w III Rzeczypospolitej Polskiej (1989–2019) w procesie integracji ze społeczeństwem większościowym*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2020, s. 110.

szczególnie na terenie historycznego Górnego Śląska. Wiele lat przed wstąpieniem Polski do struktur Unii Europejskiej, Unię postrzegano jako szansę dla Śląska. Jako symbol emancypacji Ślązaków, którzy wspierają kwestie regionalizmów. W 2008 roku obchodzono 10-lecie pozostania województwa opolskiego na mapie administracyjnej Polski. W rozdziale czwartym została opisana i przeanalizowana ta rocznica na podstawie artykułów zamieszczonych w NTO. Była to okazja dla redakcji gazety, aby dokonać bilansu i móc zapytać się o stan tożsamości regionalnej. Podczas kilkumiesięcznej debaty prowadzonej na łamach dziennika w formie reportaży i wywiadów osoby ważne dla życia społecznego i politycznego w województwie wyrażały swoje opinie, jak z dziesięcioletniej perspektywy wyglądały dążenia do zachowania województwa opolskiego, przedstawiając argumenty za i przeciw takiemu rozwiązaniu. Co ciekawe, analiza artykułów z tego okresu ujawniła dużo mniejsze zainteresowanie na łamach NTO tematem dotyczącym czteroletniego stażu Polski w strukturach UE. Taki rezonans, rzeczywiście, jak zauważa autorka, może świadczyć o znaczeniu podjęcia obrony województwa dla jego mieszkańców.

W sposób subiektywny i zwięzły autorka publikacji przedstawiła problematykę dwóch ostatnich Narodowych Spisów Powszechnych (NSP), które zostały przeprowadzone w roku 2002 i 2011, skupiając swoją uwagę na specyfice i strukturze identyfikacji narodowej – śląskiej oraz niemieckiej w województwie opolskim. Odnośnie do liczb przytaczanych przez autorkę dotyczących narodowości śląskiej oraz niemieckiej w Opolskiem, to podaje ona dane z raportu opublikowanego przez Główny Urząd Statystyczny w 2012 roku. Skądinąd ta instytucja państwowa w ciągu prawie dwóch lat po przeprowadzeniu spisu powszechnego podała jedynie trzy wyniki spisu dotyczące identyfikacji narodo-etnicznej. Za każdym razem zwiększała się od kilku lub kilkunastu do kilkudziesięciu tysięcy liczebność deklaracji niemieckich oraz śląskich. Końcowa wersja raportu NSP 2011 ukazała się w listopadzie 2015 roku z wynikami podanymi w trzecim raporcie². Szkoda, że niektóre opisy dotyczące spisów powszechnych nie zostały wzbogacone o najnowszą literaturę przedmiotu.

Ponadto wzrost liczby osób podających narodowość śląską i spadek deklaracji narodowości niemieckiej nie świadczy – jak uważa autorka – o tym, że w województwie opolskim będzie to prowadziło do znacznych zmian w deklarowaniu tych narodowości. Byłbym ostrożny w kwestii takiej interpretacji. Dla wielu członków mniejszości niemieckiej podawanie narodowości śląskiej podczas spisów nie jest zdradą niemieckości, lecz podkreśleniem ich przywiązania do śląskości, na którą składa się wiele wymiarów. Dla wielu z nich często nie ma rozgraniczenia między pojęciem etniczności i regionalności czy narodowości, jak również może nie mieć dla nich znaczenia, w jakiej kolejności deklarują narodowość. Do tego pojmowanie w kategoriach narodowych jest inne w województwie śląskim, a inne w województwie opolskim. W województwie śląskim żyje zdecydowanie więcej Ślązaków uznających idee śląskiej autonomii niż w województwie opolskim. W województwie śląskim (czyli na terenach w znacznej mierze należących do Polski w okresie międzywojennym, które cieszyły się statusem autonomii)

² Zob. *Struktura narodo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2015.

rodzimi mieszkańcy są zdecydowanie bardziej podatni na hasła dotyczące autonomii, uznania narodowości śląskiej i gwary śląskiej za język niż w województwie opolskim (czyli na terenach, które należały do 1945 roku do Niemiec i tutaj znajdują się najliczniejsze skupiska mniejszości niemieckiej w Polsce). Poza tym należy także pamiętać, że wszystkich Ślązaków bez względu na opcję narodową łączy silna więź regionalna, poczucie głębokiej regionalnej swoistości etnicznej. Śląskość jest najpewniejszym i jedynym niekwestionowanym składnikiem ich tożsamości, na którą składają się przede wszystkim takie czynniki jak: pochodzenie, historia rodziny i regionu, wychowanie w rodzinie i szkole, w tym przekazywanie języka i kultury. Wydaje się więc, że województwo opolskie pozostanie nadal przez dłuższy czas ostoją niemieckości w Polsce i tej tendencji nie będzie zaburzał fakt częstszego deklarowania narodowości śląskiej.

Rok 2014 zamykający wywód dotyczący podjętej w książce problematyki jest rokiem bilansów obchodzonych jubileuszy. 25-lecie zmian społeczno-politycznych w Polsce, 15-lecie wejścia w życie nowego administracyjnego podziału Polski, 10-lecie wejścia Polski do struktur Unii Europejskiej. Odzwierciedleniem tych jubileuszy i ich znaczenia dla województwa opolskiego i jego mieszkańców są analizy zamieszczone w recenzowanej monografii.

Analiza dyskursu naukowego, społeczno-politycznego oraz medialnego pozwoliła na skonfrontowanie poszczególnych ujęć badanego obszaru. Uwidaczniają one różnorodne, a nawet wręcz sprzeczne traktowanie regionalnego statusu Śląska Opolskiego i jego tożsamości. W dyskursie naukowym zauważono wykluczające się charakterystyki badanego obszaru. Do tego nawet diametralnie różne ujęcia opisywanego obszaru widoczne są w dyskursie społeczno-politycznym. Publicystyczny dyskurs odślonił również wiele sprzeczności dotyczących specyfiki Śląska Opolskiego. Dzięki przeprowadzonej analizie dyskursu na trzech płaszczyznach, a także zawartych w dyskursach określeń regionalnych można wnioskować, że najbardziej rozpowszechnionym ujęciem jest rozumienie Śląska Opolskiego jako odrębnego regionu, niezależnego od Górnego Śląska. Można także dostrzec, że podkreślaniu odrębności Śląska Opolskiego towarzyszy tendencja do negowania wspólnej przeszłości i wspólnego dziedzictwa kulturowego Śląska Opolskiego i Górnego Śląska. Autorka przedstawiła w swojej publikacji liczne przykłady tego celowego przemilczania historycznych i współczesnych powiązań górnośląskich. Jest to niebezpieczna tendencja, która prowadzi do zakłamań i nadużyć.

Obszar historycznego Górnego Śląska ma wiele oblicz, zwłaszcza w aspekcie historycznym, politycznym i społecznym. Ważnym celem badań Moniki Czok jest ukazanie specyfiki tożsamościowej zachodniej części historycznej krainy, jaką jest Górny Śląsk, która co najmniej od lat pięćdziesiątych XX wieku jest powszechnie nazywana jako Śląsk Opolski. Autorka, dokonując wyboru tematu badawczego, kierowała się aktualnością problematyki statusu Śląska Opolskiego oraz jego tożsamości. Zjawisko samodzielnej czy też pozornej regionalnej tożsamości Śląska Opolskiego jest bowiem tematem aktualnym. Szczególnie w okresie, w którym status tego obszaru oraz jego tożsamość stoi w centrum zainteresowania naukowych i nienaukowych dyskursów. Autorka wychodziła z założenia, że rozważając tę kwestię, należy mieć podstawową wiedzę o tej skomplikowanej problematyce. Powinna też być zachowana jednoznaczność terminów określających to zjawisko i obszar, na którym ono zachodzi.

Autorka ukazuje genezę oraz tłumaczy zawilości w stosowaniu polskich i niemieckich terminów, a tym samym w sposób fachowy analizuje i systematyzuje przede wszystkim takie określenia jak: Śląsk, Górny Śląsk, Śląsk Opolski, Opolszczyzna. Istniejące różnice terminologiczne wynikają z tego, że stosowane przez naukowców, polityków i zwykłych ludzi określenia nie są wolne od historycznych i politycznych konotacji. Potrzeba wytłumaczenia i uściślenia terminów widoczna jest zwłaszcza w polskim dyskursie o Śląsku. Podobnie jest w Niemczech, gdzie nadal panuje tradycyjne, historyczne podejście do Górnego Śląska. W bogatej niemieckiej literaturze naukowej poświęconej sprawom Śląska brakuje aktualnie ważnego aspektu, tj. problemu dyskursu dotyczącego Śląska Opolskiego – pojmowania obszaru i dążenia do samodzielnej tożsamości. Problem ten jest jak najbardziej aktualny i w zasadzie nieopracowany przez naukowców, z tego względu swoją książką Monika Czok próbuje wypełnić tę lukę. W Niemczech nie ma takiego rozróżnienia terytorialnego oraz tożsamościowego, jaki stosuje autorka. Jest to *novum* w niemieckojęzycznych badaniach dotyczących Śląska. Książka ukazała się w języku niemieckim, co niewątpliwie przybliży tę problematykę niemieckiemu czytelnikowi. Miejmy nadzieję, że publikacja ukaże się również w języku polskim.

Szczegółowa analiza literatury przedmiotu ukazuje różne – często wręcz sprzeczne – podejścia badaczy zajmujących się Śląskiem. Autorka podzieliła je na trzy grupy: 1) badany obszar jest klasyfikowany jako Górny Śląsk, a pojęcie Śląsk Opolski jest negowane; 2) Śląsk Opolski jest rozumiany jako subregion Górnego Śląska; 3) Śląsk Opolski ujmowany jest jako odrębny region niezależny, a wręcz będący w opozycji do Górnego Śląska.

Poszczególne ujęcia zostały przez autorkę zobrazowane na licznych przykładach z literatury przedmiotu. Osobiście jestem zwolennikiem drugiej opcji postrzegania województwa opolskiego i jego specyfiki. Tak jak historyk Marcin Wiatr, uważam, że jest to opolska część Górnego Śląska³. Jednoznacznie region Górnego Śląska składa się z części województwa opolskiego i śląskiego. Zwracam przy tym uwagę, że żadne z tych województw nie jest w całości górnośląskie. Niektóre części obu województw nigdy nawet historycznie nie należały do Górnego Śląska. Jednak perspektywa dwu oddzielnych regionów jest reprezentowana nie tylko przez wielu naukowców zajmujących się sprawami śląskimi, ale także wielu polityków, samorządowców i mieszkańców województwa opolskiego. Traktują oni Górny Śląsk i Śląsk Opolski jako dwa równoległe światy. Konsekwentnie odgraniczają Śląsk Opolski od Górnego Śląska. Ponadto wiele instytucji państwowych oraz organy mniejszości niemieckiej w województwie opolskim używają świadomie nazwy Śląsk Opolski. Co ciekawe, nawet w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej istnieje regionalne rozdzielenie i rozróżnienie w katalogach między Górnym Śląskiem a Opolszczyzną. Nazwy Śląsk Opolski i Opolszczyzna (jako równoważne określenia) znajdują się w powszechnym użyciu mieszkańców województwa, środowisku kościelnym, mediach, w naukowym dyskursie. Analizowana „Nowa Trybuna Opolska” stosuje na ogół określenie Śląsk Opolski, przy czym konsekwentnie dystansuje się od Górnego Śląska, który przedstawiany jest jako obcy region.

³ M. Wiatr, *Deutsch sein in Polen*, „Jahrbuch Polen 2016. Minderheiten” 2016, s. 61–71.

Autorka słusznie zauważa, że po 1989 roku bez wolnych mediów nie byłaby możliwa odbudowa lokalnych tożsamości. Rola regionalnych i lokalnych mediów dla odrodzenia się regionalnej tożsamości jest nie do przecenienia. Bernard Linek ma rację stwierdzając, że regionalna prasa jest nieocenionym źródłem dla rozważania problematyki tożsamościowej. Regionalna prasa odzwierciedla debatę poświęconą tej problematyce⁴. Obraz tożsamości jest dobrze przedstawiony w artykułach NTO. Ten dziennik regionalny w maju oraz czerwcu 2013 roku zajął drugie miejsce w rankingu najbardziej opiniotwórczych polskich mediów. W województwie opolskim jest on najbardziej poczytną i kształtującą poglądy gazetą. Ze względu na rolę opiniotwórczą jest niezwykle istotne, w jaki sposób posługuje się ona pojęciami dotyczącymi zagadnień regionalnych oraz jaki obraz tożsamości regionalnej przedstawia czytelnikom.

„Nowa Trybuna Opolska” na swoich łamach podkreśla obraz Śląska Opolskiego jako odrębnego regionu z własną tożsamością – tożsamością opolską. Odrębna tożsamość opolska jest wyrażana *expressis verbis* jako tożsamość cechująca wszystkich mieszkańców tego obszaru. Na łamach badanej gazety, ale także w pracach niektórych badaczy regionalnych pojawia się regionalna identyfikacja jako Opolanie. W tym określeniu nie występuje problematyka struktury społecznej Śląska Opolskiego, obejmująca podział mieszkańców na Ślązaków i nie-S Ślązaków. Określenie to obejmuje wszystkich mieszkańców badanego obszaru i tworzy wrażenie opolskiej wspólnoty społecznej, a dokładniej ujmując – nowej powstałej tożsamości opolskiej. Ponadto podkreśla ono dystans między mieszkańcami Śląska Opolskiego a resztą Górnego Śląska. Dystans ten jest wyrażony pojęciowo w parze nazw: Opolanie i Górnoślązacy, Śląsk Opolski i Górny Śląsk. Górny Śląsk jest stawiany w opozycji do Śląska Opolskiego. Z tego względu – zdaniem autorki – potwierdza się początkowa hipoteza, że Śląsk Opolski ma odrębną tożsamość od tożsamości górnośląskiej – a przynajmniej pragnie takową mieć. Wstrzymałbym się jednak przed takim wnioskiem, ponieważ ważne byłoby, aby takie zjawisko potwierdziły badania socjologiczne. Autorka o nich nie wspomina, a szkoda, bo mogłyby definitywnie i niepodważalnie potwierdzić taką hipotezę.

Autorka słusznie postawiła sobie za zadanie, aby wytłumaczyć czytelnikowi, jakie elementy miałyby stanowić fundament tej tożsamości opolskiej. W tym celu przywołała i zanalizowała argumenty, którymi posługują się zwolennicy odrębności regionalnej Śląska Opolskiego, stawiający tezy o odrębności kulturowej i odrębnej tożsamości regionalnej tego obszaru. Co ciekawe, z przeprowadzonej przez nią analizy wynika, że przytaczane przez zwolenników cechy, które miałyby dowodzić odrębności regionalnej i tożsamościowej Śląska Opolskiego, wskazują na coś zupełnie przeciwnego, ponieważ wiele wymienionych elementów nie stanowi cech dystynktywnych Śląska Opolskiego. Przeciwnie, są one wspólne dla całego regionu górnośląskiego.

Należy zgodzić się z autorką, że tożsamość opolska nie jest *status quo*, ale możliwym konceptem tożsamości regionalnej badanego obszaru. Poza tym w książce tożsamość jest rozpatrywana jako kategoria dynamiczna, która ciągle podlega zmianie.

⁴ B. Linek, *Materiały prasowe i ich znaczenie w podejściu historycznym*, w: K. Frysztacki (red.), *Z warsztatu projektu badawczego: Dynamika stosunków międzygrupowych na Śląsku Opolskim. Regionalna integracja czy izolacjonizmy?*, Instytut Śląski, Opole 1995, s. 53–55.

Proces ten zależy od czynników społecznych, gospodarczych i politycznych, przy czym zmiany społeczne odgrywają tu największą rolę. Tożsamość opolska jest postrzegana jako zjawisko w trakcie tworzenia się (*in statu nascendi*). Na podstawie przeprowadzonych badań autorka stwierdza, że tożsamość opolska narodziła się w 1998 roku podczas walki o pozostawienie województwa opolskiego na administracyjnej mapie Polski. Nie zapomina ona przy tym, że dla narodzenia tej tożsamości ważny był fakt utworzenia województwa opolskiego w 1950 roku, powstanie lokalnego organu prasowego „Trybuny Opolskiej” w tymże roku i rozgłosni radiowej Opole w 1953 roku, które miały do wykonania zadanie polityczno-ideologiczne, aby kreować Śląsk Opolski jako region odrębny kulturowo. Przez dziesięciolecia władze komunistyczne odgórnie narzucały mieszkańcom województwa odrębność Śląska Opolskiego od Górnego Śląska, która mocno zakotwiczyła się w umysłach ludzi. Jednak w 1998 roku sami mieszkańcy, a nie władza odgórna, podjęli inicjatywy oddolne, wyrażając świadomie i celowo odrębność Śląska Opolskiego.

Rok 1998 stanowi bardzo ważną regionalną cezurę. Zmiany administracyjne znacznie wpłynęły na mentalnościowe postrzeganie niniejszego obszaru, na powstanie poczucia regionalnej tożsamości wśród mieszkańców województwa opolskiego, Ślązaków i nie-Ślązaków, członków mniejszości niemieckiej i społeczeństwa większościowego. We wspomnianym roku powstał projekt reformy administracyjnej, w którym to rząd w Warszawie planował ograniczenie liczby województw z 49 do 15. Zamierzał połączyć istniejące dotychczas jednostki administracyjne: Opole i Katowice w jedno województwo⁵. Plan spotkał się ze znacznym sprzeciwem mieszkańców województwa opolskiego bez względu na podziały polityczne i społeczne. Doszło do bardzo dużej mobilizacji społecznej mieszkańców, aby nie dopuścić do zlikwidowania ich województwa. Opole z miasta wojewódzkiego stałoby się miastem powiatowym, a więc wszystkie istotne decyzje byłyby podejmowane na szczeblu wojewódzkim w Katowicach. Pomoc strukturalna z budżetu państwa przydzielana byłaby głównie terenom zrujnowanym przez przemysł ciężki w katowickiej części Górnego Śląska. Poza tym członkowie mniejszości niemieckiej, którzy w dotychczasowym województwie stanowili spory odsetek wszystkich mieszkańców, po planowanym zlikwidowaniu województwa stanowiliby niewielki odsetek ludności województwa śląskiego. A ich reprezentacja w nowym województwie straciłaby na znaczeniu⁶. Doszłoby do degradacji życia wszystkich mieszkańców województwa bez względu na ich identyfikację narodową.

Reforma pogłębiła rozdział dwóch województw – przyczyniła się do podziału Górnego Śląska na dwie części, na odrębne regiony i tym samym potraktowane zostały jako dwa osobne obszary tożsamościowe. Sprawa zachowania województwa zjednoczyła wszystkich mieszkańców. Pokazała, że wszystkim na tym zależy i przyczyniła się nie tylko w znacznym stopniu do integracji społecznej mniejszości niemieckiej ze społeczeństwem.

⁵ Dokładnie mówiąc, plan ten dotyczył rozczłonkowania województwa opolskiego pomiędzy województwo śląskie i dolnośląskie. Zdecydowana część województwa opolskiego przypadłaby województwu śląskiemu.

⁶ T. Urban, *Bonn nad Renem i rodacy nad Odrą*, w: Z. Donath-Kasiura, R. Urban (red.), *20 lat TSKN na Śląsku Opolskim*, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców na Śląsku Opolskim, Opole 2009, s. 154.

czeństwem większościowym, pokazała również poczucie wspólnotowości wszystkich grup społecznych żyjących w województwie opolskim. W walce o utrzymanie istnienia województwa opolskiego przeciwnicy jego likwidacji świadomie stosowali pojęcia Opolszczyzna i Śląsk Opolski przeciwstawne wobec Górnego Śląska. To, że Śląsk Opolski należy do historycznego Górnego Śląska, zostało celowo pominięte i wówczas właściwie został wykreślony ze zbiorowej pamięci. Podkreślano różnice obu administracyjnych województw – stosowano przeciwstawne pojęcia Śląsk Opolski (jako my, swoi) i Śląsk Katowicki (jako oni, obcy, którzy chcieliby wchłonąć opolskie tereny do swojego województwa). Do tego zwolennicy zachowania województwa opolskiego podkreślali na każdym kroku odmienność (kulturową, mentalnościową, społeczną i gospodarczą) obu województw i żyjących w nich mieszkańców. Taka linia argumentacji była przyjęta i propagowana wśród opinii publicznej.

Należy zgodzić się z autorką, że rok 1998 położył mocny akcent na mentalny podział Górnego Śląska na dwa odrębne organizmy, jednak nie zmienia to faktu, że znaczna część województwa należy do historycznego Górnego Śląska i rodzimych mieszkańców tych terenów łączy wspólnota losu, wspólna kultura, tradycje, zwyczaje i gwara, choć w badanej części tego regionu mogą się trochę różnić, co jest wytłumaczalne z socjologicznego i etnologicznego punktu widzenia. Wszystkich Ślązaków ponad podziałami łączy silne poczucie śląskiej etniczności. Prawdą jest, że zdecydowana większość Ślązaków w województwie opolskim jest (lub była) członkami mniejszości niemieckiej, natomiast w województwie śląskim tylko część z rodzimych mieszkańców jest obecnie (lub była w minionych latach) zrzeszona w organizacjach mniejszości niemieckiej. Województwo opolskie zapewne jeszcze przez dłuższy czas będzie bastionem mniejszości niemieckiej w Polsce. Warto dodać, że mniejszość niemiecka na historycznym Górnym Śląsku jest skupiona w dwóch wojewódzkich organizacjach tej mniejszości narodowej w Polsce – w Towarzystwie Społeczno-Kulturalnym Niemców na Śląsku Opolskim oraz Towarzystwie Społeczno-Kulturalnym Niemców Województwa Śląskiego. Autorka książki uważa, że istnienie dwóch odrębnych organizacji reprezentujących mniejszość niemiecką na historycznym Górnym Śląsku sprawia wrażenie, jakoby Śląsk Opolski oraz Górny Śląsk stanowiły dwa odrębne regiony. A do tego zastosowanie w nazwie określenia na Śląsku Opolskim wydaje się potwierdzeniem podziału historycznego Górnego Śląska. Myślę, że jest to stwierdzenie trochę na wyrost. Ta specyfika dwóch organizacji wynika ze struktury wewnętrznej ruchu mniejszości niemieckiej w Polsce, a nie odrębności Śląska Opolskiego od Górnego Śląska. Członkowie mniejszości niemieckiej w obu województwach czują się (Górno-) Ślązakami. Jedyne, co może ich różnić, to fakt, że żyją już od długiego czasu osobno, od kilku pokoleń są oddzieleni granicą administracyjną, a wcześniej nawet państwową (od 1922 do 1945 roku żyli w dwóch organizmach państwowych – opolska część należała do Niemiec, a katowicka do Polski). Propaganda wpierv polska i niemiecka w okresie międzywojennym, a następnie propaganda komunistyczna w Polsce Ludowej obie te części Górnego Śląska inaczej nazywała, co utrwaliło się w słownictwie i mentalności współczesnych rodzimych mieszkańców tego regionu, szczególnie w jego opolskiej części⁷. Mówią oni

⁷ Więcej na ten temat zob.: J. Bahlcke, *Górny Śląsk i Górnoszlązacy – obszar, stosunki demograficzne, podziały społeczne*, w: J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek (red.), *Historia Górnego*

zwykle, że są mieszkańcami Śląska Opolskiego, a znacznie rzadziej można usłyszeć, że żyją na Górnym Śląsku. Żaden mieszkaniec województwa opolskiego wywodzący się z ludności napływowej nie powie, że mieszka na Górnym Śląsku, lecz na Śląsku Opolskim lub na Opolszczyźnie.

Na marginesie warto dodać, że przedstawiciele Ruchu Autonomii Śląska (RAŚ) uważają, że istnieje niepodzielna jedność Górnego Śląska (w granicach historycznych tej krainy) i nie uznają określeń – Śląsk Opolski, Opolszczyzna. Nazwy te są dla nich sztuczne, a w dodatku określenie Opolszczyzna jest rusycyzmem. Zdaniem RAŚ włączenie opolskiej części do województwa śląskiego podczas ostatniej przeprowadzonej reformy administracyjnej było szansą na odtworzenie jedności regionu i tożsamości górnośląskiej w obu częściach Górnego Śląska. Jednak nie doszło to do skutku.

Podczas walki o utrzymanie województwa opolskiego pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku zapewne doszło do tego, że zaczęła wytwarzać się wspólna tożsamość społeczna wszystkich mieszkańców województwa opolskiego bez względu na etniczność i narodowość. Obawy związane z likwidacją województwa opolskiego i obrona jego istnienia udowodniły, że wzmocnił się mentalny podział Górnego Śląska, rozbudziło się poczucie wspólnoty, co zapewne mogło doprowadzić do narodzin tożsamości opolskiej. Wspólnota ta rozwinęła się pod wpływem współczesnych regionalnych i lokalnych środków masowego przekazu, które zaczęły kreować poczucie tożsamości opolskiej. Należy dodać, że nie przeszkadza to rodzimej ludności mieć jednocześnie poczucie tożsamości (górn-) śląskiej. Potwierdzeniem tego faktu jest stwierdzenie byłego duszpasterza mniejszości niemieckiej w diecezji opolskiej, księdza Wolfganga Globischa, że Ślązacy, mieszkańcy Opolskiego mają dwie tożsamości: górnośląską oraz tożsamość Śląska Opolskiego, która jest umiejscowiona w ramach diecezji opolskiej⁸.

Na pewno przed 1998 rokiem nie istniała wspólna tożsamość wszystkich mieszkańców Opolskiego – ludności rodzimej i napływowej: mniejszości niemieckiej/Ślązaków i Polaków, którzy żyją na tej ziemi po 1945 roku. Mieliśmy do czynienia z różną grupową mentalnością, tradycjami, własną pamięcią historyczną, a tym samym inną grupową tożsamością. Oczywiście po kilku dekadach od zakończenia wojny, gdy na świat przychodziły nowe pokolenia (coraz więcej dzieci pochodziło z mieszanych narodowościowo małżeństw), ludzie zdawali sobie sprawę, że urodzenie się i wspólne życie w województwie opolskim może łączyć obie grupy społeczne. Jednak nie łączyło ich wspólne poczucie tożsamości. Do dzisiaj istnieje – choć już nie takie znaczne, jak w minionych dziesięcioleciach – rozróżnienie między osobami wywodzącymi się z ludności rodzimej, które określają się przede wszystkim jako Ślązacy, a osobami wywodzącymi się z ludności napływowej, które określają się najczęściej jako mieszkańcy Śląska Opolskiego tudzież Opolszczyzny.

Warto dodać, że jeżeli chodzi o ludność napływową, to jej najstarsze pokolenie urodziło się na Kresach Wschodnich II RP i po wojnie wraz z rodzicami lub sami zostali

Śląska, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice 2011, s. 17–37; M. Kneip, *Die deutsche Sprache in Oberschlesien. Untersuchungen zur politischen Rolle der deutschen Sprache als Minderheitensprache in den Jahren 1921–1998*, Forschungsstelle Ostmitteleuropa, Dortmund 1999.

⁸ W. Globisch, *Tożsamość na Śląsku jutro*, w: *Śląsk żyjący z Europą*, VII Seminarium Śląskie, Gliwice–Opole 2003, s. 100.

przesiedleni na Śląsk. Średnie pokolenie, które urodziło się i wychowało już na Śląsku, jest mocno naznaczone losem pokolenia rodziców. Najmłodsze pokolenia urodzone i mieszkające na Śląsku identyfikują się w kategoriach narodowych: jestem Polakiem, natomiast mają problemy z tożsamością etniczną. Należy zauważyć, że kolejne pokolenia mają prawo być w pełni związane i utożsamiać się z tą śląską ziemią. Do tego część tych osób pochodzi z mieszanych etnicznie lub narodowo małżeństw. Z tego względu mogą nazywać się Opolanami, mieć tożsamość opolską. Co do określenia nowi Ślązacy, które autorka stosuje w monografii, to podszedłbym do tego sceptycznie. Określenie Ślązacy jest zarezerwowane dla ekskluzywnej grupy osób, która od wieków żyje na tej ziemi. Natomiast określenie nowi Ślązacy może być mylące i źle odbierane przez rodzimą ludność, jeśli tak będą określały się osoby wywodzące się z ludności napływowej. Takie osoby mogą być postrzegane jako pseudo-Ślązacy, którzy się podszywają pod rodzimą grupę. Być może takie określenie będzie tolerowane i po pewnym czasie będzie w powszechnym użyciu. Zapewne w kolejnych pokoleniach sprawa identyfikowania się ulegnie zmianie i wszyscy, którzy urodzą się w tym regionie, będą mogli nazywać się Ślązakami czy Opolanami, bo obie grupy społeczne (dziś określane mianem ludności rodzimej i napływowej) przemieszają się między sobą. Będzie istniało silne wspólne poczucie tożsamości, wspólnotowości mieszkańców tej ziemi – jeśli nie zmienia się przede wszystkim granice administracyjne lub państwowe.

Na podstawie przeprowadzonej analizy dyskursu autorka stwierdza, że co czwarty mieszkaniec województwa opolskiego ma tożsamość opolską, utożsamia się jako Opolanin. Szkoda, że autorka nie potwierdza tego zjawiska także na podstawie badań socjologicznych, nie przedstawia żadnych wyników badań. Dało by to podstawę do jednoznacznej odpowiedzi, czy tożsamość opolska jest tylko konstruktem, który został stworzony przez regionalne i lokalne środki masowego przekazu, polityków i naukowców, czy też rzeczywiście istnieje, i w jakim stopniu, takie poczucie identyfikacji wśród mieszkańców województwa opolskiego. Jaki odsetek mieszkańców stanowi i czy występuje ono u osób z ludności rodzimej i napływowej oraz w jakich przedziałach wiekowych? Fenomenowi tożsamości opolskiej powinni bliżej przyjrzeć się i zbadać socjologowie, przeprowadzając stosowne badania socjologiczne.

Na koniec chciałbym odnieść się do kwestii mniejszości niemieckiej oraz źródeł. Zgadza się z autorką, że mniejszość niemiecka w województwie odgrywa znaczną rolę w strukturze społecznej i społeczno-politycznej w badanym przez nią regionie, ale nie mogę zgodzić się ze stwierdzeniem, że mniejszość niemiecka (członkowie mniejszości niemieckiej) stanowi jedną trzecią mieszkańców województwa. Według danych GUS podczas ostatniego Narodowego Spisu Powszechnego przeprowadzonego w 2011 roku narodowość niemiecką zadeklarowało 78,6 tys. osób w województwie opolskim⁹. Nawet jeżeli przyjąć, że w latach dziewięćdziesiątych podawano, że w województwie opolskim jest 180 tys. członków mniejszości niemieckiej, a jednocześnie liczba byłych i obecnych członków tej mniejszości w tym województwie szacowana jest na 200 tys. lub nieco więcej wobec około 1 mln wszystkich mieszkańców opolskiego, to i tak nie stanowiłoby to jednej trzeciej mieszkańców.

⁹ *Ludność w województwie opolskim. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Urząd Statystyczny w Opolu, Opole 2013, s. 60.

Autorka syntetycznie przedstawiła problematykę mniejszości niemieckiej, jednak mogłaby trochę szerzej napisać o roli mniejszości niemieckiej jako o regionalnym aktorze. Szczególnie w części dotyczącej obrazu grupy mniejszości niemieckiej i spostrzegania tej mniejszości z zewnątrz, nie znajdziemy informacji, jak przedstawiają się w ostatnich latach stosunki międzyludzkie między mniejszością niemiecką a polskim otoczeniem. Szkoda, że tego zabrakło, choćby kilku zdań w zakończeniu książki. Ponadto autorka, poruszając problematykę dotyczącą mniejszości niemieckiej i Ruchu Autonomii Śląskiej, nie wymieniła niektórych nie tylko starszych, ale co ważniejsze nowych publikacji. W niektórych przypadkach widać, że brakuje zaktualizowanej literatury przedmiotu z ostatnich kilku lat. Na marginesie można też wspomnieć, że czasem niektóre słowa w tekście oraz w przypisach są wyróżnione czcionką półgrubą. Część z nich jest tak wyróżniona nie bez powodu. Podkreśla to znaczenie poszczególnego zdania lub fragmentu tekstu. Jednak większość z tych „pogrubień” nie ma na celu podkreślenia wagi omawianych kwestii, prawdopodobnie jest po prostu niedopatrzeniem adyustacyjnym redaktora (-ki) językowego (-ej). Pomimo wspomnianych braków książka nie straciła na swojej wartości.

Reasumując, liczne polskie i niemieckie publikacje próbowały przedstawić i wyjaśnić śląską specyfikę, jednak żaden z autorów tych publikacji nie uczynił tego tak, jak autorka tej monografii. Celem tej książki nie jest danie jednoznacznej odpowiedzi dotyczącej tożsamości opolskiej. Jednak próbuje ona odpowiedzieć na pytania, skąd wzięła się ta wspólna tożsamość, jakie czynniki ją kształtują, jaki mają wpływ na tę tożsamość? Praca ma charakter studiów regionalnych. Usytuowanie przedmiotu badań w *Area Studies* umożliwiło zaobserwowanie i zrozumienie procesów zachodzących na Śląsku Opolskim.

Monografia Moniki Czok jest ciekawa i oryginalna. Wnosi nowe spojrzenie do literatury przedmiotu poświęconej statusowi Śląska Opolskiego i jest wręcz pionierska szczególnie w niemieckojęzycznym świecie naukowym odnośnie do zjawiska tworzenia się tożsamości opolskiej, wspólnej dla wszystkich mieszkańców województwa opolskiego, Ślązaków i nie-Ślązaków. Książka jest wartościowym poznawczo dziełem, które nie może zostać niezauważone. Jest ona warta polecenia zarówno pracownikom naukowym, jak i studentom oraz czytelnikom zainteresowanym problematyką Śląska Opolskiego i jego tożsamości. Stanowi niewątpliwie punkt wyjścia do przeprowadzania przyszłych badań socjologicznych poświęconym fenomenowi tożsamości opolskiej.